

DANMARKHISTORIEN.DK'S E-BØGER

Højmiddelalderen ca. 1050-1340

Forfattere: Anders Bøgh
og danmarkshistorien.dk

danmarks**historien**.dk

 AARHUS
UNIVERSITET

Højmiddelalderen ca. 1050-1340

Forfattere: Anders Bøgh og danmarkshistorien.dk

Denne interaktive e-bog er en del af en serie på i alt 12 e-bøger, der omhandler Danmarks historie fra vikingetiden og frem til i dag. Bogen her handler om højmiddelalderen, der strækker sig fra ca. 1050 til 1340. Ud over at læse om selve perioden kan du finde billeder og historiske kilder og teste din viden i en quiz. Afslutningsvis finder du en liste med forslag til videre læsning om emnet.

Alle 12 bøger i serien udgives af formidlingsprojektet danmarkshistorien.dk, der hører under Institut for Kultur og Samfund ved Aarhus Universitet, og er udarbejdet på baggrund af materiale fra hjemmesiden.

© 2017 Forfatteren og danmarkshistorien.dk, Institut for Kultur og Samfund,
Aarhus Universitet. 3. udgave.

Redaktion: Lene Elmgaard Bladt, knowMore.

Udgivet med støtte fra Dronning Margrethes og Prins Henriks Fond.

ISBN: 978-87-995547-6-8

Indledning

Betegnelsen 'middelalder' bruges i dansk historie normalt om de ca. 500 år, hvor den vesteuropæiske katolske kirke under paven i Rom spillede en væsentlig rolle i Danmark. Den danske konge Harald Blåtand og dermed i princippet også hans rige var ganske vist gået over til kristendommen ca. 965, men først små hundrede år senere nåede kirken en sådan grad af organisering, at det begyndte at minde om forholdene i andre europæiske lande. Der er derfor god mening i at kalde perioden fra ca. 1050 til reformationen i 1536 for middelalderen. Når vi så kalder den første del af middelalderperioden for 'højmiddelalderen', skyldes det, at det er denne betegnelse, man i almindelighed bruger om Europas historie ca. 1050-1340. I dette ligger en opfattelse af perioden som et tidsrum præget af vækst og blomstring.

Vikingetiden, som vi kalder perioden ca. 800-1050, var præget af stærk ekspansion udadtil i form af plyndring, handel og kolonisering, et landbrug, hvor kvægavl spillede hovedrollen, samt trosforestillinger, der det meste af tiden var domineret af asatroen (Odin og Thor

osv.), mens kristendommen kun meget langsomt trængte frem i periodens slutning. Alt dette ændrede sig fra omkring midten af 1000-tallet.

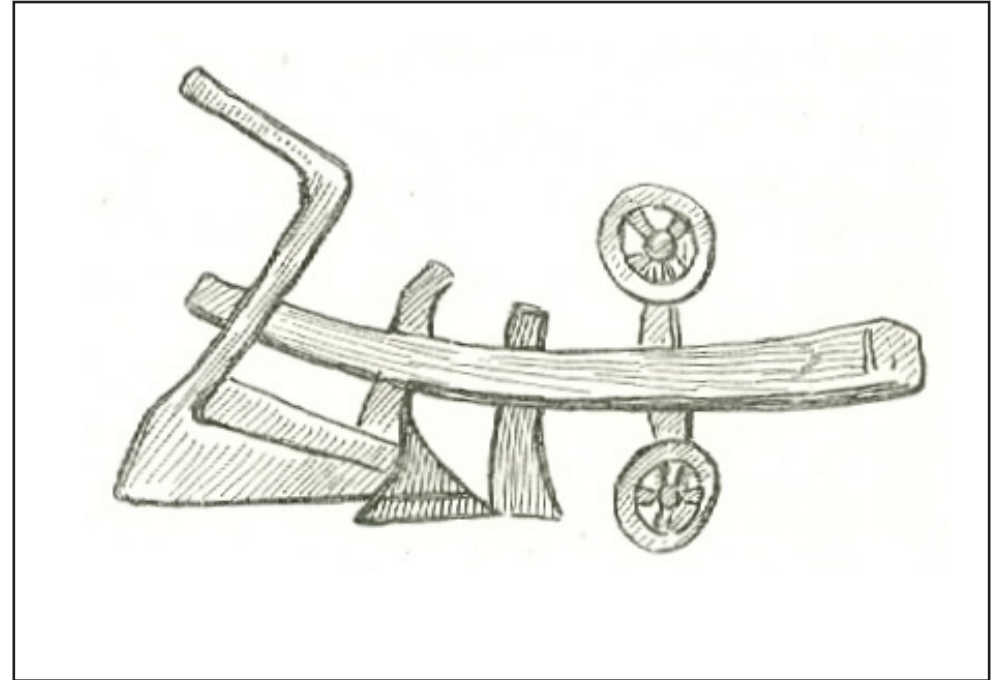
Ca. 1050 var det endegyldigt slut med skandinavernes militære overlegenhed i forhold til det øvrige Vesteuropa. Det var slut med ekspansionen, og det blev nærliggende i højere grad at vende sig indad og udvikle samfund og produktion ad de mønstre, som var kendt fra det øvrige Vesteuropa.

I landbruget synes der således i begyndelsen af højmiddelalderen at være sket en vægtforskydning fra kvægavl/animalsk produktion til, at hovedvægten kom til at ligge på agerbrug/vegetabilsk produktion. Med middelalderlig landbrugsteknologi kunne man få ca. seks gange så mange kalorier ud af et givet jordareal ved at dyrke korn på det frem for at bruge det til husdyravl. Til gengæld krævede det betydeligt mere arbejde. Årsagen til denne ændring var formentlig en voksende befolkning, der skulle brødfødes, ligesom øgede krav om afgiftsbetaling fra jordens dyrkere til jordejere, kirke og kongemagt kan have spillet ind. En voksende agerbrugsproduktion krævede, at man i højere grad brugte en plov, som kunne vende jorden, en såkaldt hjulplov, samt at man dyrkede skiftende afgrøder og lod jorden ligge brak, det vil sige udyrket hen, en hel del af tiden. Dette skete i det meste af landet i form af det

såkaldte vangebrug.

Den voksende vægt på agerbrug medførte, at der kunne leve betydeligt flere mennesker i Danmark, og der er ingen tvivl om, at højmiddelalderen var præget af en meget stærk befolkningsvækst. På basis af den lidt bedre kendte udvikling i England kan man gætte på, at der var tale om noget i retning af en tredobling af befolkningstallet til måske ca. 1½ million mennesker omkring 1300.

Men også udviklingen af samfundets institutioner blev præget af en stærk kulturimport. Det gjaldt i særlig grad for kirkeorganisationen og kongemagten. Resultatet blev her, som i det meste af det øvrige Europa, et samfund med to efterhånden konkurrerende øvrigheder: kongemagten og kirkemagten.

Hjulplov. Efter kalkmaleri i Hald Kirke. Fra Danmarks Riges Historie (1896-1907). Hjulploven eller muldfjælspløven kendes helt tilbage fra o. 200 efter vor tidsregning, og spillede allerede da en stor rolle. Den store fordel ved denne plootype var, at den kunne vende jorden, hvorved dens ydeevne blev forbedret; også fordi man efter harvning af jorden havde et langt bedre grundlag for at så korn. I forbindelse med vangebrugets indførelse o. 1100 blev muldfjælspløven helt uundværlig på al dyrket jord. Den var den absolut mest udbredte plootype frem til begyndelsen af 1800-tallet.

Opbygning af kirke- og kongemagt, ca. 1050-1131

Kongemagten var den drivende kraft i opbygningen af kirkeinstitutionen. De vigtigste træk i denne opbygning i perioden var en fast inddeling af landet i bispedømmer, indførelse af en fast skat til kirken på i princippet en tiendedel (10 %) af al produktion, derfor kaldet tiende, og etableringen af et dansk ærkebispesæde 1103/04. Ved at støtte kirken sikrede kongen sig religiøs sanktion af sin egen magtudbygning samt bistand fra uddannede gejstlige, som kunne læse og skrive og administrere, og som havde kendskab til den internationale udvikling af lov og ret.

I 1047 døde den norske kong Magnus den Gode, som i de sidste fem år af sit liv også var konge i Danmark. Efterhånden fik han dog hård konkurrence af kong Knud den Stores søstersøn, Svend Estridsen. Inden sin død havde Magnus delt sin kongeværdighed i i hvert fald Norge med sin farbror Harald Hårderåde, som blev hans efterfølger her, men også ønskede at efterfølge Magnus i Danmark. Så tiden frem til senest 1064 var

præget af hårde kampe mellem Harald Hårderåde og Svend Estridsen om magten i Danmark. Da kong Svend efterhånden havde fået konsolideret sin stilling, tog han ca. 1060 fat på en reform af den danske kirke i tæt samarbejde med ærkebisen af Hamborg-Bremen, som på dette tidspunkt var den danske kirkes overhoved. Resultatet blev, at den danske kirke fremover fik otte fastafgrænsede bispedømmer. Dette forudsatte et økonomisk grundlag for bispestolene i form af jordegods eller forøgede mængder af jordegods, som i vidt omfang blev skænket af kongen og hans slægt. Til gengæld var det frem til ca. midten af 1200-tallet en selvfølge, at det var kongerne, der udnævnte bisperne.

Snart efter begyndte opførelsen af domkirker i sten, de første domkapitler blev grundlagt, og de første klostre blev stiftet. I 1070'erne var der ifølge Adam af Bremen mindst 700 kirker i Danmark, næsten alle bygget i træ. Derimod var den krønikeskrivende kannik stærkt utilfreds med, at tienden endnu ikke var indført, og at danskerne stadig tog på plyndringstogter i Østersøen; dog mod at betale tribut til kongen.

Et andet indre konsolideringstegn var, at det snart lykkedes kongemagten at skaffe sig monopol på at udstede mønter, hvorved al udenlandsk mønt blev ulovlig som betalingsmiddel i Danmark. Derved kunne kongen skaffe sig betydelige indtægter ved omveksling

af udenlandsk mønt og tvungne pengeombytninger.

Svend Estridsen efterfulgtes som konge med tiden af hele fem sønner. De synes til en vis grad at have repræsenteret forskellige forestillinger om den videre udvikling, og i hvert fald én af dem, Knud den Hellige, havde så travlt med reformer, at det efter alt at dømme kostede ham livet. Han forsøgte at indføre tiende, søgte at indføre strengere straffe for voldsforbrydelser begået på hellige dage og steder samt at sikre fremmede, dvs. gejstlige og handlende, retsbeskyttelse på linje med de indfødte. Han synes også at have forsøgt at udskrive skatter til kongemagten. Bægeret løb over, da han udskrev ledingen til et erobringstogt mod England, som aldrig blev til noget, hvorefter han gav sig til at opkræve bøder fra deltagerne. I 1086 blev han myrdet under et oprør.

En af hans brødre og efterfølger som konge, Erik Ejegod, fik imidlertid paven til at kanonisere sin dræbte bror Knud og dermed gøre ham til helgen, og derved kom det til at se ud, som om Gud gik ind for alt, hvad Knud den Hellige havde foretaget sig. Formentlig fik Erik Ejegod også indført tiende i Danmark, og dermed lå vejen åben for, at landet i 1103 eller 1104 kunne få sit eget ærkebispesæde i Lund i Skåne. Ærkebispesædet omfattede i første omgang også Norge og Sverige. Den første ærkebisp blev Asser af Trundslægten. Erik

Ejegod døde på Cypern i 1103 undervejs til Jerusalem på pilgrimsfærd, kun fire år efter at Det Første Korstog havde erobret Det Hellige Land for de kristne.

Herefter synes at være fulgt en nogenlunde stilfærdig konsolideringsperiode under kong Niels. Dette må nok forstås sådan, at de magnatslægter fra perioden, som vi kender, såsom Trundslægten, Hvideslægten, Bodilsønnerne og nogen, vi ikke kender noget særligt til, holdt hinanden i balance. Denne balance gik imidlertid tabt, efter at kong Niels' søn, Magnus, myrdede Erik Ejegods søn, Knud Lavard, i Haraldsted Skov i 1131.

Tegning af Knud den Helliges (regent 1080-86) segl. Det ældste bevarede billede af et segl fra Danmark. Seglet sad oprindeligt på kongens gavebrev til Lund Domkirke af 21. maj 1085, som desværre brændte 1697, men som kendes i forskellige afskrifter. På forsiden ses den tronende konge med krone og herskersymbolet rigsæblet, på bagsiden ses kongen på jagt til hest med en jagtfalk i hånden. Fra Det Kongelige Bibliotek.

KILDE: Adam af Bremen om kirkelige forhold i Danmark ca. 1075

Adam af Bremen (ca. 1040 - ca. 1081) var kannik ved domkirken i Bremen (dvs. gejstlig tilknyttet domkirken), og hans krønike om ærkebispesædet, 'Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum' (De hamburgske ærkebispers historie), er en væsentlig kilde til Danmarks historie i vikingetiden og frem til ca. 1075.

Krøniken skildrer blandt andet de kirkelige forhold i Danmark. Således kan man af krøniken læse, at de danske kirker og biskopper var underlagt ærkebispesædet i Hamborg-Bremen, og at der var ca. 700 kirker i 1070'erne, hvoraf de fleste var af træ. Antallet af kirker er måske en overdrivelse. Adam af Bremen beskriver også de kirkelige forhold i Danmark i kritiske vendinger. Han lufter sin utilfredshed med, at tienden endnu ikke var indført i Danmark, og at folk levede udskejende, blandt andet med hensyn til kvinder. Krøniken er skrevet på latin, inddelt i fire bøger, og dens erklærede mål er at beskrive Nordens og Nordtysklands historie fra tiden omkring 870 til omkring 1075. En af ærkebispesædets store bedrifter i dette tidsrum er ifølge krøniken kristningen af de hedenske befolkninger i Skandinavien og de vestslaviske landområder. Krøniken rummer også geografiske og etnografiske beskrivelser, blandt andet gengives rejseafstande og rejseruter. To

udpluk fra Adam af Bremens krønike er gengivet her. De to passager beskriver de kirkelige forhold i Danmark og er fra henholdsvis tredje og fjerde bog. Anført i fodnoter er også Adam af Bremens 'scholier', der er hans senere tilføjede noter til krøniken. Få år efter krønikens tilblivelse blev det danske ærkebispesæde etableret (1103-04), efter at tienden var blevet indført. Dermed var den danske kirkeinstitution konsolideret.

Fra tredje bog:

LXXIV. Glad over deres prægtige Skare bestemte Ærkebispen omsider som den første af alle at afholde et Møde i Danmark med sine Lydbisper, baade fordi han fandt Tidspunktet gunstigt, og fordi dette Rige var tilstrækkelig velforsynet med Bisper, og fordi der var meget, der trængte til at blive rettet i den nye Plantning, som f.Eks. det, at Bisperne sælger Velsignelsen, og at Folk ikke vil betale Tiende, og at alle skejer forfærdelig ud med Hensyn til Fraadseri og Kvinder.

Fra fjerde bog:

VII. (...) Skaane[1] er den smukkeste Landsdel af Danmark, hvoraf den ogsaa har sit Navn; den er veludrustet med Indbyggere, frugtbar paa Afgrøde og rig paa Varer, og nu fuld af Kirker[2]. Skaane rummer dobbelt saa mange paa sit Omraade som Sjælland, nemlig 300 Kirker, mens Sjælland [Jylland] skal have

halvt saa mange og Fyn en Tredjedel.

[1]Fra denne Ø udvandrede oprindelig Langobarderne og Goterne, og den kaldes af de romerske Historie-skrivere Scantia eller Gangavia eller Scandinavia. Dens Hovedby er Lund, som Englands Besejrer, Knud, vilde gøre til en Medbejler til London i Brittanien.

[2]Den første Bisp i Skaane var Bernhard, den anden Henrik og Eginio.

Kildens oprindelse: 'Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum', oversættelse af Henrichsen, Carsten L. i 'Adam af Bremen. De hamburgske ærkebispers historie og Nordens beskrivelse', Rosenkilde og Bagger (1930), s. 235 (tredje bog) og s. 251 f. (fjerde bog).

Kryptkirken under den nuværende Vor Frue Kirke i Aarhus regnes for at være det ældste rum med hvælvet loft i Norden. Den stammer fra byens ældste stenbyggede domkirke og er bygget af kildekalk/frådsten. Den blev opdaget og udgravet i 1956, da den langt yngre Vor Frue Kirke skulle have nyt varmeanlæg. Krypten har længe været anset for at være bygget i 1160'erne eller lidt senere som resultat af Soend Estridsens kirkereformer. Nogle forskere mener dog, at den skal dateres til de første par tiår af 1100-tallet. Foto: Stefan Pajung

Borgerkrigsperioden 1131-57

Drabet på Knud Lavard i 1131 førte til en lang periode, der for det meste var præget af borgerkrig. Umiddelbart efter mordet begyndte Knud Lavards bror Erik Emune at føre krig mod kong Niels om kongemagten. Hertil fik han i starten hjælp af den tyske kejser, som gerne fiskede i rørte vande, og da ærkebisp Asser i 1134 skiftede side, vandt Erik Emune det skæbnesvangre slag ved Fotevik i Skåne. Her faldt kong Niels' søn Magnus og tre danske bisper, mens en fjerde siden døde af sine kvæstelser. Dette viser, hvor tæt sammenvævet kirkemagten var med kongemagten. Kong Niels undslap med nød og næppe, men blev senere dræbt af borgerne i byen Slesvig.

Erik Emunes regeringstid blev kort og blodig. I 1137 blev han gennemboret af et spyd under et møde på et ting. Herefter var der nogenlunde roligt under hans efterfølger Erik Lam. Da denne trak sig tilbage i 1146, blev Knud Magnussen valgt til konge i Jylland, og Svend Eriksen i Skåne og vist også det resterende land. Hermed

var kortene givet til en ny runde i borgerkrigen med en efterhånden betydelig indflydelse til den tyske kejser, som den svageste part som oftest appellerede til om hjælp. Et af resultaterne af dette blev, at Danmark blev len under kejseren frem til 1182.

Efterhånden begyndte Knud Lavards søn, Valdemar (den senere Valdemar den Store), med støtte fra Hvideslægten at blande sig i kampen. Efter Blodgildet i Roskilde, som kostede Knud livet, og slaget på Grathe Hede, som kostede Svend livet, fremstod Valdemar i 1157 som borgerkrigens sejrherre.

Segl for Skt. Knuds gilde i Slesvig, første halvdel af 1200-tallet. Gildets skytshelgen var Knud Lavard, hertug af Slesvig, der var blevet helgenkåret i 1169. Fra Den Store Dansk

KILDE: Roskildekrøniken om slaget ved Fodevig og kong Niels' død 1134

I 1134 kom det til et stort slag ved Fodevig i Skåne. Danmark var på dette tidspunkt midt i en borgerkrig om tronfølgen på grund af den siddende konge Niels' høje alder. Borgerkrigen var brudt ud i 1131, da Niels' søn, Magnus, havde dræbt sin fætter Knud Lavard (ca. 1096-1131). Knud Lavard var en mulig tronfølger, da han var søn af den tidligere konge Erik Ejegod (ca. 1056-1103). Det er derfor sandsynligt, at motivet til mordet var, at Magnus så Knud Lavard som en trussel mod sit kandidatur til tronen. Knud Lavards halvbror, Erik Emune (død 1137), stod i spidsen for kravet om hævn og førte de følgende år en hård kamp mod Niels og Magnus. Denne kamp kulminerede i juni 1134 i slaget ved Fodevig, hvor Erik Emune vandt, og Magnus og fem biskopper blev dræbt, mens det med nød og næppe lykkedes Niels at flygte. Niels flygtede til Slesvig, hvor han imidlertid blev dræbt af borgerne som hævn for Magnus' drab på Knud Lavard, som havde været hertug i Slesvig. Herefter overtog Erik Emune tronen. Roskildekrøniken er formentlig skrevet i 1138 af en gejstlig ved Roskilde Domkirke. Den regnes derfor for at være den første egentlige danmarkshistorie. Krøniken har Magnus som den store helt. Det skyldes sandsynligvis, at Magnus var på god fod med Roskildekirken.

(...) På den tid blev Lund omgivet med mur og vold på Eriks[1] befaling. Kong Niels indkaldte imidlertid

ledingen fra de lande, som var underlagt ham, og gav meget nøje ordre til, at alle ædlinge[2] skulle komme til Skåne den 4. juni; for ved den tid fejrede man den hellige pinsedag. Da de nu om mandagen uforsigtigt forlod deres skibe og heller ikke havde ordnet deres sager fornuftigt, kom Erik over dem med sin hær og påførte hele Danmark et ubeskriveligt og ubodeligt tab. Ve hint grufulde år, hin bitre dag, dødens dag, mørkets dag, fuld af jammer, tung af gråd! Ve hin dag, da Magnus[3] dræbes, Danmarks blomst knækkes!

Den skønneste blandt de unge, kæk og kraftig, en glad giver, både klog og en ynder af fasthed: Magnus dræbes - og med ham jarler og fem bisper: Peder af Roskilde, Thore af Ribe, Ketil af Vestervig, Henrik, som var for drevet fra Sverige. Adelsbjørn af Slesvig fik et uhelbredeligt sår og overlevede knap halvandet år derefter. Men en sjette, biskop Eskil, havde Erik to år før dette slag ladet dræbe i kirken, mens han forrettede morgengudstjenesten - en meget skøn og forstandig mand, og yderst lærd.

Men kong Niels, som så nogle blive fanget, andre lemlæstet, nogle dræbt, andre druknet i vandet, fik fat på en hest og nåede med nød og næppe ud på et skib sammen med Harald[4]. Dernæst drog han til Sjælland og opmuntrede sine mænd så godt han nu kunne. Derefter drog han til Jylland og gav Harald andel i den

halve kongemagt og ophøjede ham med kongenavn. Siden blev han svegen med det mest lumpne bedrag af slesvigerne, som havde lovet ham troskab og bekræftet den med ed, og troløst blev han dræbt i staden Slesvig sammen med de stormænd, han havde tilbage, den 25. juni i det nævnte år, i sit 31. regeringsår. Men Harald, som havde mistanke om deres svig og stærkt frarådede kongen at tro på dem, foregav da at skulle andetsteds hen.

Da Erik hørte dette, drog han til Slesvig og gav slesvigerne rige gaver for den skændige udåd.

[1]Erik Emune, konge 1134-37.

[2]Ædling: person af fornem stand.

[3]Magnus var Niels' søn.

[4]Harald Kesja var Erik Emune og Knud Lavards halvbror.

Kildens oprindelse: Gelting, Michael H. (red.): Roskildekrøniken (2002), s. 28-31. Gengivet med tilladelse fra Michael Gelting.

Kobberstik af Erik Emune fra perioden ca. omkring 1600. Fra Det Kongelige Bibliotek.

Valdemarstiden 1157-1241

I 1158 fik Valdemar gjort sin efterhånden vigtigste støtte fra Hvideslægten, Absalon, til biskop i Roskilde, hvilket skulle blive indledningen til et meget tæt samarbejde mellem konge og kirke om samfundets videre udvikling. Dette gav dog problemer med ærkebisp, Eskil, af Trundslægten, som i 1177 måtte lade sig afløse af Absalon som ærkebisp. Som noget helt enestående i den katolske kirke fik Absalon lov til at beholde Roskilde bispestol, samtidig med at han var ærkebisp. I 1191 eller 1192 overlod han dog bispestolen i Roskilde til sin nevø, Peder Sunesen, hvis bror, Anders Sunesen, efter at have været kongens kansler, overtog ærkebispesædet efter Absalons død i 1201. På de øvrige bispestole kom der også efterhånden biskoper, som var fuldt loyale over for kong Valdemar, mens man fik fjernet forskellige mindre loyale og (potentielt) oprørske kongeætlinge. Et meget væsentligt led i Valdemars konsolidering af kongemagten var den såkaldte Kirkefest i Ringsted i 1170, hvor man på én gang fejrede, at Valdemars far, Knud Lavard, af paven var udnævnt til helgen, og kroningen af Valdemars ældste søn som hans medkonge ved den første kongekroning på dansk jord. Dermed

var der ikke tvivl om arvefølgen og Valdemars gren af kongeslægten havde i den grad fået guddommelig – og kirkelig – opbakning.

Den tiltagende indre magtkonsolidering gav sig snart udtryk i en offensiv udenrigspolitik over for de slaviske stammer, kaldet vendere, som beboede Østersøens sydkyst. Disse havde ivrigt benyttet sig af magtens svækkelse til at drive plyndrings- og kolonisationstogter mod Danmark. I 1147 proklameredes Det Andet Korstog for at genvinde et område, der var gået tabt for de kristne i Mellemøsten. Imidlertid lykkedes det på især tysk foranledning at få paven til også at rette korstoget mod de hedenske slaviske stammer i det senere Østtyskland. De to stridende danske konger – Svend og Knud - sluttede våbenstilstand og allierede sig med de interesserede tyskere. Alligevel blev dette første korstog i Østersøområdet en total fiasko set med danske øjne.

For Valdemar den Store blev pacificeringen af venderne imidlertid en hovedsag. Han og hans nærmeste medarbejdere anlagde stenborge til rigets forsvar i fx Kalundborg, København, Vordingborg, Tårnborg ved Korsør og på Sprogø, ligesom den mest centrale del af Dannevirke blev udbygget med en imponerende murstensmur. Hurtigt blev angreb og plyndring dog den vigtigste brik i spillet. Et foreløbigt højdepunkt nåedes i 1168, da Valdemar indtog Rügen og lagde øen under

Roskilde bispestol, mens han selv beholdt den verdslige overhøjhed. Angreb på og erobringer i de vendiske områder foregik ofte i samarbejde, men for det meste i stærk konkurrence med tyske magter, som da også på længere sigt trak langt det længste strå i de i dag henholdsvis tysk- og polsktalende områder.

Valdemars søn og efterfølger, Knud 6., sikrede sig overherredømmet over Pommern og tilbageviste den

Valdemarsmuren, som den kaldes, var en ca. 3,5 km lang, 5-7 m høj og 2 m bred udbygning i teglsten/mursten af den centrale del af det gamle voldanlæg, Dannevirke. Byggeriet menes påbegyndt 1163 under Valdemar den Store som ét af de første murstensbyggerier i Danmark og fortsatte ca. 20 år efter hans død i 1182. Det imponerende byggeri var ikke alene vendt mod venderne, men også og med tiden især mod Det Tyske Kejserrige og dets nordtyske fyrster. Foto: BioPix.

tyske kejsers krav om fornyelse af lensforholdet. Knud overlod herredømmet over hertugdømmet Slesvig til sin bror, Valdemar, der efterhånden kunne udstrække sit herredømme til Holsten og omliggende områder.

Da Valdemar, senere kendt som Valdemar Sejv, i 1202 overtog kongemagten, kunne han fortsætte denne ekspansion, og i 1214 overdrog den tyske kejser, Frederik 2., ham officielt alt tyskbehersket land nord og øst for Elben; bl.a. den allerede da ganske betydningsfulde by Lübeck. Forinden havde Valdemar startet efterhånden ganske succesrige erobringstogter i det da hedenske Baltikum, og da han havde pavens fulde støtte til dette, blev der officielt tale om korstog. Kulminationen på Valdemars udenrigspolitiske succeser blev erobringen af det nordlige Estland i 1219 i slaget ved Lyndanise, hvor Dannebrog ifølge en langt senere og i øvrigt forvrænget tradition faldt ned fra himlen.

Snart efter vendte billedet imidlertid. I 1223 blev Valdemar og hans ældste søn taget til fange af én af Valdemars nordtyske vasaller under en jagt på Lyø i Det Sydfynske Øhav, og snart faldt hele imperiet fra hinanden. Valdemar måtte løskøbes fra fangenskab for en ufattelig stor løsesum på 25.000 mark sølv, en voldsom økonomisk åreladning af riget. Efter løsladelsen forsøgte han forgæves at vinde det tabte tilbage i slaget ved Bornhøved i 1227. Rügen vedblev dog med at være

len under den danske krone til senest 1438. Og takket være indgriben fra paven lykkedes det med nød og næppe at bevare herredømmet over det nordlige Estland, som forblev et hertugdømme under den danske krone indtil 1346, hvor det blev solgt til Den Tyske Orden.

Estland var imidlertid ikke det eneste såkaldte fyrstelen, som opstod under Valdemar Sejrs. Som man gjorde i andre europæiske kongeriger, udnævnte Valdemar de sønner, som ikke skulle efterfølge ham som konge, til fyrster og overlod dem områder i rigets periferi som fyrstedømmer. Vigtigst af disse blev Slesvig/Sønderjylland, som blev hertugdømme for den næstældste søn, Abel, men også Lolland, Halland og Blekinge blev på denne måde i kortere eller længere tid fyrstedømmer under den danske krone.

MYTE: Faldt Dannebrog ned fra himlen i 1219?

Sagnet siger, at Dannebrog faldt ned fra himlen i 1219 under slaget ved Lyndanise i det nuværende Tallinn i Estland.

Vi er vant til at se massevis af dannebrogssflag på bybusser, offentlige bygninger og alle mulige steder hvert år den 15. juni. I kalenderen står der valdemarsdag ud for datoen. Hvis man spørger kloge mennesker om, hvorfor der flages, vil man få at vide, at det gør man, fordi det var på denne dato i 1219 under slaget ved Lyndanise i det nuværende Tallinn i Estland, at Dannebrog faldt ned fra himlen. Nogle vil så tilføje, at sagnet siger, at det faldt ned fra himlen ved denne lejlighed.

C.A. Lorentzens maleri fra 1809 af Dannebrogssflagets fald fra himlen under slaget ved Lyndanise. Til legenderne om dette slag kom efterhånden også en historie om, at så længe ærkebisp Anders Sunesen strakte armene mod himmelen, havde de danske styrker succes, men når han tog armene ned, gik det tilbage for danskerne. I billedets venstre baggrund ses nogle munke, der hjælper den alderstegne ærkebisp med at holde armene oppe, så sejren kunne vindes.

Det har imidlertid vist sig at være en højst tvivlsom påstand – uanset om man tror på, at flag dengang kunne falde ned fra himlen eller ej. I de ældste nu bevarede fremstillinger af sagen, to historieværker fra

1520'erne skrevet af henholdsvis Christiern Pedersen og Peder Olsen, omtales det, at Dannebrog faldt ned fra himlen under et slag ved Fellin i Sakala i det centrale Estland i 1208. Det ser ikke ud til, at de har skrevet af efter hinanden, og Peder Olsen kan da også citere en ældre kilde på latin for sagen. En kilde, som desværre ikke er bevaret. Det gør han på to steder. Det ene sted tilføjer han til kildens datering af slaget "rettelig 1219". For Peder Olsen kunne det altså ikke passe, at en så skelsættende begivenhed var indtruffet ved et mindre vigtigt slag i den del af Estland, som ikke kom til at tilhøre Danmark på længere sigt. Og da Arild Huitfeldt omkring år 1600 skrev sit store værk om Danmarks historie frem til sin egen tid, fulgte han Peder Olsens tankegang og henlagde uden videre dikkedarer det himmelfaldne flag til det berømte slag ved Lyndanise den 15. juni 1219, som betød det afgørende gennembrud for dansk herredømme i Estland. Arild Huitfeldts værk blev siden et uomgængeligt grundlag for al historieskrivning om tiden frem til ca. 1600. Så derfor har det været sådan siden: Dannebrog faldt ned fra himlen den 15. juni 1219; dog har historikere med tiden mere og mere betonet, at der var tale om et sagn.

Sagnet hører altså rettelig hjemme i 1208; desværre er vi ikke underrettede om datoen for dette slag. Uanset dette, er der den kerne af sandhed i sagnet, at Dannebrog med

sit hvide kors på rød bund er et korsfarerbanner og har sin oprindelse i korstog i Østersøområdet i begyndelsen af 1200-tallet. Samme banner blev ført af middelalderens tyske kejsere fra 1194, når de var på korstog eller i krig, og ikke mindst af Johanniterordenen (malteserkorset). Valdemarsdag, den 15. juni, blev først indført som flagdag og national mærkedag i 1913. Mærkeligt nok faldt to af Valdemarernes største udenrigspolitiske triumfer begge på den 15. juni. Den dag i 1168 indtog Valdemar 1. den Store og hans tropper borgen Arkona på Rügen og skaffede sig dermed herredømmet på øen. Og på samme dato i 1219 faldt altså esternes borg Lyndanise for hans søn Valdemar 2. Sejr og hans styrker, hvilket blev vendepunktet i den danske kamp for et herredømme i Estland. Begge erobringer fik langvarige følger. Rügen var således len under den danske krone til Erik af Pommerns tid, senest til 1438, mens den nordlige del af Estland var et hertugdømme under den danske krone, til Valdemar Atterdag solgte besiddelsen i 1346.

Det skulle være et sært tilfælde, hvis slaget ved Fellin i 1208 også fandt sted den 15. juni, så nu må vi nok nøjes med at fejre de nævnte udslag af dansk middelalderlig imperialisme i Østersøområdet på Valdemarsdag den 15. juni. Det er så bare en skam, at der står en mindesten i Tallinn på det sted, hvor man mener, at flaget landede.

Herremænd og bønder

Valdemarstidens bemærkelsesværdige indre konsolidering og udenrigspolitiske succeser hvilede på et efterhånden meget stærkt samarbejde mellem kongerne, kirken og de verdslige stormænd. Forudsætningen for samarbejdet med stormændene var, at disse med tiden alle blev kongens mænd eller herremænd, hvilket indebar, at de aflagde en særlig troskabsed til kongen. Med denne ed lovede de at tjene ham trofast i krig med tidens bedste og dyreste militærudstyr samt på anden måde. Til gengæld fik de løn, kaldet sold, for deres tjeneste, så længe kongemagten havde råd til det. Udviklingen synes at være foregået på den måde, at flere og flere storbønder i takt med kongemagtens voksende betydning lod sig optage som medlemmer af kongens hird, som havde sit udspring i kongens daglige følge af elitekrigere. Begrebet hird synes dog efterhånden at være vejet for begrebet herremænd, og samtidig blev det fastlagt, at kun kongen, bisperne og de fyrstelige lensmænd måtte have herremænd, mens alle stormænd formentlig tidligere havde haft deres egen hird.

Forudsætningen for, at herremændene kunne anskaffe

det kostbare udstyr, som skulle til for at tjene kongen som elitekriger til hest, var, at de besad ganske store godser. De godser, som vi kender fra 1100-tallet, synes at have været meget store gårde bestående af hele og halve landsbyer, som fortrinsvis blev drevet af tjenestefolk, hvoraf mange endnu omkring 1200 var slaver eller trælle. Hvis godsejeren ejede flere sådanne storgårde, stod en såkaldt bryde, en forvalter, i spidsen for bedriften. Som nævnt nedenfor fandtes eller opstod der også andre muligheder for at få udbytte af jord, som man ejede.

Herremandsstanden var 'åben' nedadtil, idet der fandtes et lag af frie bønder eller selvejerbønder, hvorfra nye herremænd kunne rekrutteres. I 1100-tallet har der givetvis været et ganske stort antal bønder, som dyrkede arvet jord af større eller mindre omfang. Imidlertid var de mindre selvejerbønders position vanskelig i en tid, der som højmiddelalderen var præget af kraftig befolkningstilvækst. Det voksende befolkningstal førte til stadig formindskelse af brugene via arvedelinger - i mange tilfælde således at brugene ikke længere kunne brødføde en hel familie.

Disse vanskeligheder kan tænkeligt forklare nogle af de fænomener, vi kan træffe i landskabslovene fra 1200-tallets første halvdel. Lovene interesserer sig bl.a. for det såkaldte brydefællig, hvor en mand dyrkede jord,

som tilhørte en større jordejer, men selv – i hvert fald delvist - ejede huse, husdyr og redskaber, hvorefter man delte udbyttet af driften i forhold til indskuddet. Men det nævnes også, at man kunne blive så fattig, at man kunne blive tvunget til at sælge sin jord og blive landbo. I så fald dyrkede man jord, som tilhørte en anden, mod en aftalt afgift. Man blev det, der i senere tider blev kaldt for fæstebonde. Dette synes, som i det øvrige Europa, at have været et relativt nyt fænomen omkring 1200, idet kontrakter om denne form for jordleje kun gjaldt for ét år ad gangen. I øvrigt synes der på dette tidspunkt at have været stærke forestillinger imod, at man overhovedet kunne sælge eller afstå arvet jord. I hvert fald når det handlede om gaver til kirken.

Fra omkring midten af 1200-tallet ser det ud til, at strukturen på de store godser ændredes. Herefter var den typiske struktur, at relativt store såkaldte brydegårde havde mindre landbogårde og små gårdsædestavne tilknyttet. Gårdsædestavnene var det, som senere kaldtes for huse med og uden jord. Beboerne af disse – gårdsæderne – er formentlig trællenes efterkommere i den forstand, at da slaveriet efterhånden forsvandt, fik disse mulighed for at gifte sig og bosætte sig for sig selv. Brydegårdene var for store til at kunne drives af en familie. Til gengæld var landbogårdene for små. Så meningen var, at landboer og gårdsæder skulle

levere arbejdskraft til brydegårdene, der herved blev i stand til at yde meget store afgifter til godsejerne.

Højmiddelalderen var således præget af stærkt voksende økonomiske og sociale forskelle blandt jordens ejere og dyrkere.

Herremænd iført tidens kostbare krigsudstyr, hvortil vanligtvis også hørte en hest med udstyr samt et skjold. Kun rige godsejere havde i praksis mulighed for at anskaffe denne udrustning og dermed kvalificere sig til at blive en herres/kongens mand og aflægge den særlige troskabsed, der hørte med. Del af alterudsmykning i den nedrevne Toenstrup Kirke ved Aarhus. Fra Danmarks Riges Historie.

Kirke og gejstlighed

I løbet af højmiddelalderen kom kirken for alvor til at spille en rolle i alle danskeres liv. Stenkirker blev spredt ud over hele landet, og forskellige kirkelige institutioner kom til at eje en forbløffende stor andel af landets jord.

Grundenheden i kirkeorganisationen var sognet. Til hvert sogn hørte en kirke, og efterhånden som der blev bygget flere kirker, opstod der tilsvarende flere sogne. Omkring 1250 var der bygget henimod 3.000 sognekirker i landet, efter ca. 1100 blev de alle bygget eller ombygget i sten. I de fleste tilfælde var det nok stormænd, der stod bag denne kolossale og imponerende indsats. De fleste sogne havde så en præst, som vanligvis ernæredes af en bondegård – præstegården – og den tredjedel af tienden, som tilfaldt præsten. Ovenover befandt sig så bisperne og de domkapitler bestående af kannikker, som knyttedes til domkirkerne. Bispestolene og domkapitlerne kom efterhånden til at eje meget store mængder af jordegods. Ved middelalderens slutning ejede Roskildebispen således noget i retning af 1/6 af Sjællands jord, mens ærkebispen i Lund var endnu rigere.

Domkirken i Lund i Skåne, som var den kirke, der kom til at høre til ærkebispesædet fra 1103/04. Byggeriet begyndte i slutningen af 1000-tallet og strakte sig i første omgang til 1146. Byggeriet regnes for det mest pragtfulde udtryk for den romanske stil i det daværende Danmark. Meget har ændret sig siden, men den prægtige korafslutning til venstre i billedet menes at være bevaret, som den oprindeligt så ud. Billede fra Wikimedia Commons.

Til bispens magt hørte også en domsmagt, som i første omgang kunne bruges til at forsøge at sikre, at kirkens regler blev overholdt indadtil. Fra slutningen af 1000-tallet skete der en betydelig oprustning og systematisering af kirkens retssystem, den såkaldte kanoniske ret. Paverne skaffede sig hermed en betydeligt større magt over den internationale kirkeorganisation, og den pavelige lovgivning blandede sig i stadig flere ting. Blandt kirkens vigtigste opgaver var at bekæmpe synd, og dermed åbnede der sig store muligheder for, at den kirkelige lovgivning og domsmagt kunne beskæftige sig med næsten hvad som helst. Det magtmiddel, som

den kirkelige domstolsvirksomhed byggede på, var kirkens mulighed for at lyse folk i band, at afskære dem fra enhver forbindelse med kirken, hvormed man også mente, at de var afskåret fra forbindelse med Gud. Ca. 1130 blev det officielt anerkendt, at gejstlige kun kunne retsforfølges for gejstlige domstole, og ca. 1170 blev der vedtaget såkaldte kirkeretter på landstingene i Skåne og på Sjælland, som havde karakter af aftaler om, hvorledes den kirkelige domstolsvirksomhed skulle praktiseres.

De ledende folk i kirken, især bisperne, fik med tiden forbløffende omfattende uddannelser som forudsætning for at de kunne nå til tops. Dette hang sammen med de fremvoksende universiteter, hvor Paris og Bologna var pionerer. Begge steder var der danske studerende, men især i Paris, hvor en lang række danske stormandssønner opholdt sig i årevis og dannede netværk med Europas førende gejstlige og herfra hjembragte det nyeste nye inden for videnskab og kultur. Dette gjorde dem bl.a. selvskrevne til at arbejde i den kongelige administration, inden de endte på et bispesæde eller en anden toppost, fx i domkapitler. Ved disse oprettedes med tiden katedralskoler, hvor den lavere gejstlighed fik sin uddannelse.

Til den middelalderlige katolske kirke hørte også klostervæsenet. De første klostre var tilknyttet domkirker og lignende vigtige kirker. I løbet af 1100-tallet

grundlagdes en lang række såkaldte herreklostre, der som oftest var placerede på landet, hvor de blev herrer over store mængder jordegods. Herreklostrene, i starten fortrinsvis munkeklostre, men efterhånden også nonneklostre, blev grundlagt af medlemmer af kongeslægten, bisper og nogle af de allerrigeste godsejerslægter. Meningen med dem var bl.a., at de skulle bruges som begravelsessteder, uddannelsessteder og opholdssteder for stifterne og deres efterkommere.

Efter 1220 dukkede en anden type klostre op i landet, de såkaldte tiggermunkeklostre. Disse blev alle placerede i byerne og måtte bortset fra selve klosteret og dets kirke med udstyr ikke eje noget, hvorfor munkene skulle leve af gaver fra befolkningen.

Med undtagelse af tiggerklostrene besad alle disse gejstlige institutioner jordegods. Mængden af jordegods steg kraftigt middelalderen igennem - dels som følge af fortsatte gaver fra dem, der havde noget at give væk af, og dels ved at de rigeste institutioner foretog store opkøb. Alt i alt regner man med, at gejstlige institutioner ved middelalderens udgang besad lidt mindre end 40 % af alt jordegods i landet. Man har anslået, at der i Europa i 1200-tallet var ca. én gejstlig for hver 300 mennesker (ca. 0,3 %) - overført til danske forhold giver det rundt regnet 5.000 gejstlige.

Byer og bybefolkning

Ved vikingetidens udgang ca. 1050 var omkring en halv snes af nutidens byer blevet til. De synes alle at være blevet grundlagt af kongemagten, idet kun kongen kunne sikre den beskyttelse af handel og vareudveksling, som var nødvendig for en by. I øvrigt synes de især at have spillet en rolle som administrative, militære og gejstlige centre, og det var vel netop disse forhold, der betingede, at der var et grundlæggende behov for forsyning med varer udefra samt beskæftigelse til håndværkere i byerne.

Bybefolkningen var tæt knyttet til og underordnet kongemagten. Allerede i 1085 kan vi se, at byboerne betalte en årlig grundafgift til kongen, hvortil kom diverse torve- og toldafgifter. Derudover var kongen lovgiver for byerne. Det, der for alvor kom til at karakterisere en by, var således, at den retsligt set var adskilt fra det omgivende land og havde sin egen lovgivning, ligesom den havde sin egen domstol, bytinget, under forsæde af en kongelig byfoged.

Kongemagten havde således betydelige økonomiske

og magtmæssige interesser i byerne, og det blev snart en klar bestræbelse at få grundlagt flere byer. Især efter 1200 gik det stærkt, efterhånden som landet blev mere involveret i den internationale vareudveksling og pengeøkonomi. Omkring 1300 var der da opstået ca. 80 købstæder, langt de fleste af de senere kendte byer i landet. I øvrigt kunne kongen uddelegere sin rolle som byherre til andre, fx gejstlige institutioner. Mest kendt er, at Roskildebispen blev byherre for København frem til 1417.

Byerne var små, og da de også havde marker og drev landbrug, adskilte mange af dem sig ikke meget fra landsbyer. De havde imidlertid torverettigheder, hvilket tiltrak købmænd og håndværkere. Vi må antage, at højst 10 % af landets befolkning boede i byer i tiden op mod 1350.

De fleste indbyggere i byerne var daglejere og håndværkere. Dertil kom købmændene, som udgjorde byernes toplag. De større købmænd, som drev langdistancehandel, var organiseret i gilder. Foruden en lokal organisering i den enkelte by havde eller fik gilderne en landsomfattende organisation under ledelse af kongen. Kongen havde således hånd i hanke med landets udenrigshandel.

Fra slutningen af vikingetiden og frem til begyndelsen

af 1200-tallet spillede danske købmænd en efter omstændighederne relativt betydelig rolle i Østersøhandelen med forbindelser også til området omkring Den Engelske Kanal. Efter 1200 blev mere og mere af denne voksende handel overtaget af tyske købmænd fra nygrundlagte byer på Østersøens sydkyst, hvoraf Lübeck var den vigtigste. Til gengæld opstod der et knudepunkt for handelen mellem Østersøområdet og Vesteuropa på dansk grund. Hvert efterår passerede enorme mængder af sild gennem Øresund. Her samledes efterhånden købmænd fra det meste af Nordeuropa for at opkøbe den saltede sild og udveksle de varer, de medbragte. Her kunne så også danske købmænd skaffe sig varer fra fremmede lande. Dette Skånemarked foregik under kongemagtens beskyttelse og blev en væsentlig indkomstkilde for kongen.

Med tiden løsnedes byernes og handelens direkte tilknytning til kongemagten, byerne blev i højere grad selvstyrende, men indtægterne fra byerne spillede fortsat en stor rolle for kongen, ligesom de ydede et væsentligt bidrag til rigets militære magt.

Store mængder sild ved Skånemarkedet. Træsnit fra Olaus Magnus' 'De nordiske folks historie' (1555). Fra Wikimedia Commons.

Kongemagt og retsudvikling

I løbet af højmiddelalderen tiltog kongemagten og kirken sig gradvist mere magt over lovgivning og retshåndhævelse. Dette var en langsommelig proces, hvor den tidligere sædvaneret med tiden i voksende grad blev afløst af egentlig lovgivning, og stridigheder i voksende grad blev afgjort ved domstolslignende instanser.

I det forholdsvis righoldige kildemateriale vedrørende Knud den Hellige kan vi se, at befolkningen i det område, hvor den evigt rejsende konge og hans hof opholdt sig, var forpligtet til at sørge for forsyningerne. Endvidere fremgår det, at kongen havde ret til en afgift af grundene i byerne og til visse retsbøder. Blandt disse var den meget store såkaldte fredkøbsbøde, som man måtte betale for at få sin fred igen, når man var blevet dømt fredløs, og en bøde for at forlade et ledestogt uden tilladelse. Under hans bror kong Niels fremgår det, at kongen havde ret til såkaldt danefæ, det, som ingen ejer; vigtigst her var arven efter folk, som ikke havde arvinger. Lidt senere ser vi, at kongen havde ret til torveafgifter i byerne. Hertil kom så forholdsvis

store indtægter fra udstedelse af mønter og indtægter fra krongodset. Endelig havde kongen i én eller anden udstrækning ret til at udskrive arbejdsydelse fra befolkningen.

Kongen var desuden øverstbefalende i krig og havde dermed kommandoen over rigets officielle militærmagt, ledingen, hvortil kom kommandoen over hans hird af elitekrigere. Ledingsystemet kender vi ikke meget til førend i slutningen af Valdemarstiden. Da var forpligtelserne til udrustning af skibe og opstilling af mandskab fordelt udover landet efter et sindrigt system. Man har beregnet den samlede ledingsflåde til ca. 700 skibe med en besætning på ca. 30.000 mand. Dette var et formidabelt magtinstrument for kongen, hvis han ellers kunne få det til at makke ret, hvad der langt fra altid var tilfældet.

I løbet af 1100-tallet kom krigsførelse til hest imidlertid til at spille en stadig voksende rolle, hvorved ledings bondeopbud blev af noget mindre interesse. I stedet kom vægten til at ligge på herremændene, som havde den økonomiske baggrund for at møde fuldt rustet til hest. Det blev da nærliggende at lade bønderne betale for at slippe for at drage i krig. Hermed opstod ledestogsskatten, som efterhånden blev en fast skat, der blev pålagt landbrugsjorden, så man betalte i forhold til, hvor meget jord man dyrkede. Nogenlunde samtidig

opstod en anden skat, kaldet stud, hvis oprindelse ikke er ganske klar. Herremændene blev fritaget for at betale disse skatter, idet den jord, de selv eller deres forvaltere (bryder) dyrkede, var skattefri, hvorimod den jord, de udlejede til landboer (fæstebønder), var skattepligtig.

Vi har ikke meget grundlag for at vide noget om, hvor gamle de fleste af de nævnte kongelige rettigheder var. Imidlertid kan vi se, at forestillinger om kongelige regaler, forrettigheder, havde vundet indpas. Det samme gælder forestillinger af gejstlig oprindelse om fredslovgivning: At visse typer af vold udøvet under særlige omstændigheder skulle belægges med bødestraf, og at kongen skulle indkassere bøderne.

Baggrunden for dette var et system, hvor hævn og fejder normalt var den eneste sanktion for forbrydelser eller retsbrud. Man kunne dog naturligvis indgå forlig og betale erstatning til den skadelidte part. Imidlertid kunne stridende parter også blive presset til at afgøre deres mellemværender. Dette ville så normalt foregå offentligt på et ting, hvor den anklagede kunne gå til bekendelse eller fri sig for anklager via procedurer som aflæggelse af en såkaldt benægtelsesed med et varierende antal medesmænd, der svor på, at anklagede var en person, man kunne stole på, eller jernbyrd, der indebar, at den anklagede skulle bære glødende jern og kunne fri sig fra anklagen, hvis hænderne ikke tog skade af dette. Der

fandtes således ikke nogen egentlige dommerfunktioner i dette system, ligesom man heller ikke forestillede sig nogen lovgivende funktion i vor forstand af ordet.

De overordnede retsprincipper byggede enten på sædvanen eller på forestillinger om, hvad den af Gud indstiftede evige retfærdighed gik ud på. Dette sidste fremgik et langt stykke ad vejen af den internationale kirkeret, kanonisk ret, der udviklede sig stærkt fra slutningen af 1000-tallet. Efterhånden som kirke og konge fik større indflydelse, kunne man således gå ind og argumentere for, at forskellige dele af den nedarvede sædvaneret ikke var i overensstemmelse med den guddommelige retfærdighed. På denne måde kunne kongen og kirken, via en række kompromiser, få drejet retsreglerne i en retning, som passede bedre til et middelalderligt magtsystem. Med tiden vandt den tanke indpas, at kongen havde ansvaret for opretholdelse af freden i samfundet, hvorfor alle brud på freden i princippet var belagt med bødestraf, ligesom man nåede frem til, at i hvert tilfælde visse sager skulle afgøres af særlige nævn, således at man i en vis udstrækning fik noget, der lignede domstole. Samtidig blev jernbyrden afskaffet som bevismiddel. Det forhindrede dog ikke, at private fejder florerede hele middelalderen igennem.

Henimod år 1200 var der sket så mange ændringer i retssystemet, at nogle gejstlige efterhånden fandt det

praktisk at samle, nedskrive og formentlig ved samme lejlighed ændre lidt på en del af de gældende retsregler. Resultatet af dette blev de såkaldte landskabslove med lidt forskellige retsregler for de forskellige 'lande', som riget var opdelt i. Hvert 'land' havde sit landsting: I Lund for Skåne, Halland og Blekinge, i Ringsted for Sjælland og omliggende øer, i Viborg for Jylland og Fyn. Derudover fandtes der så et ting i hvert af de ca. 200 herreder, landet var opdelt i. Den yngste og mest avancerede af landskabslovene var Jyske Lov, som blev udstedt på Valdemar Sejrs foranledning i 1241 og vedtaget af landstinget i Viborg. Dermed blev Jyske Lov den eneste af landskabslovene, som blev vedtaget officielt. Og hermed havde man fastslået en procedure for lovgivning i form af aftaler mellem konge og folk, hvor begge parter havde vetoret. Dog fastslog Jyske Lov udtrykkeligt, at lovregler, som stred mod Gud, skulle ændres.

Forskellige ting kunne tyde på, at meningen havde været, at Jyske Lov skulle have været en landsomfattende lov gældende i hele riget. Kort efter lovens udstedelse døde Valdemar Sejr imidlertid, og det skulle herefter hurtigt vise sig, at kongemagten mistede den autoritet, der skulle til for i større omfang at ændre på nedarvede retsregler. De forskellige landskabslove – dog efterhånden med en hel del tilføjelser – kom til at

gælde helt til 1683.

Det eneste eksisterende billede af en middelalderlig nordisk tingforsamling under åben himmel findes i værket 'De nordiske folks historie' skrevet af svenskeren Olaus Magnus på latin og udgivet i Rom i 1555. På billedet ses de såkaldte stokkemænd - således kaldet, fordi de sad på stokke/bjælker. Deres opgave var at bevidne, hvad der foregik på tinget. Hvis de kunne bevidne, at alt var gået rigtigt for sig, var deres mundtlige eller skriftlige vidnesbyrd således bevis for, hvorledes en sag var faldet ud. Tingstokkene var, i hvert fald i Danmark, normalt arrangeret i en firkant, hvor stokkene lå på nogle dertil anbragte sten. Billede fra Olaus Magnus' 'Historia de gentibus septentrionalibus', 1555.

KILDE: Jyske Lovs fortale 1241

Jyske Lov blev ifølge sin fortale givet i Vordingborg i marts 1241 af Valdemar Sejr med samtykke fra kongens sønner, landets ærkebiskop, syv biskopper samt "rigets bedste mænd". Kongegivne love var dengang overvejende skrevet på latin, men Jyske Lov er skrevet på dansk.

Retshåndhævelsen var blevet kompliceret af de ændrede samfundsforhold i 1100-tallet, herunder ændringer af lov

og ret, og de indtil da anvendte ikke-nedskrevne retsregler var derfor utilstrækkelige. Dette førte til optegnelser af retsstoffet fra slutningen af 1100-tallet, både i Danmark og det øvrige Europa.

De ændrede sociale og økonomiske forhold betød, at kongemagten ved Jyske Lovs udstedelse nu blev opfattet som en nødvendighed for lovgivningsarbejdet, og at kirken havde en interesse i at støtte den kongelige indflydelse på lovgivningen. Loven indeholder en fortale og tre såkaldte bøger. Originalen er ikke bevaret, men der findes ca. 75 håndskrevne afskrifter, hvoraf den ældste menes at være fra 1276.

Afskrifterne er dog ikke ens. Alderen varierer, ord og udtryk er blevet moderniseret, der er forskel på dialekterne og endda forskel på særdeles vigtige ord i forhold til den indholdsmæssige forståelse. Fortalen uddyber, hvorfor der i et samfund er behov for love og regler, og hvorfor disse skal være almengyldige. Det er fortalen, der er gengivet her, da den er særlig interessant og har været genstand for en del diskussion.

Først og fremmest er gyldighedsområdet blevet diskuteret. Der er enighed om, at Jyske Lov i hele middelalderen kun dækkede det jyske retsområde, men der er uenighed om, hvorvidt Jyske Lov blev skabt til kun at dække det jyske retsområde som en landskabslov, eller om loven var tænkt som rigslovgivning for hele riget.

Dernæst har inspirationen til lovens udformning været

omdiskuteret, særligt om loven var resultatet af nedskrevne, danske sædvaner, eller om den snarere var et udtryk for, at den danske lovgivning var påvirket af kanonisk ret (kirkeret), det vil sige noget udefrakommende.

Ved Christian 5.s Danske Lov fra 1683 ophævedes Jyske Lovs gyldighed i kongeriget, men visse bestemmelser videreførtes heri, og nogle bestemmelser ophørte endda først i 1900-tallet. I hertugdømmet Slesvig var Jyske Lov i princippet gældende til indførelsen af preussisk ret i år 1900.

Fortale

Således begynder fortalen til Jyske Lov, som kong Valdemar gav, og Danerne vedtog:

Med lov skal land bygges, men ville enhver nøjes med sit eget og lade andre nyde samme ret, da behøvede man ikke nogen lov. Men ingen lov er jævngod at følge som sandheden, men hvor man er i tvivl om, hvad der er sandhed, der skal loven vise sandheden.

Var der ikke lov i landet, da havde den mest, som kunne tilegne sig mest. Derfor skal loven gøres efter alles tarv, at retsindige og fredsommelige og sagesløse kan nyde deres fred, og uretfærdige og onde kan ræddes for det, der er skrevet i loven, og derfor ikke tør fuldbyrde den ondskab, som de har i sinde. Det er også rigtigt, dersom nogen ikke af frygt for Gud og kærlighed til retten kan

lokkes til det gode, at frygten for øvrigheden og landets straffelov da kan hindre dem i at gøre ilde og straffe dem, hvis de gør det.

Loven skal tilgodese æren og retfærdigheden, den skal være tålelig, efter landets sædvane, passende og nyttig og tydelig, så at alle kan vide og forstå, hvad loven siger. Loven skal ikke gøres eller skrives til nogen mands særlige fordel, men efter alle deres tarv, som bor i landet. Heller ikke skal nogen mand dømme mod den lov, som kongen giver, og landet vedtager; men efter den lov skal landet dømmes og styres. Den lov, som kongen giver, og landet vedtager, den kan han heller ikke ændre eller ophæve uden landets vilje, medmindre den åbenbart strider mod Guds ord.

Det er kongens og landets høvdingers opgave at overvåge domme og gøre ret og frelse dem, der tvinges med uret, såsom enker og værgeløse børn, pilgrimme og udlændinge og fattige - dem overgår der tiest uret - og ikke lade slette mennesker, der ikke vil forbedre sig, leve i sit land; thi idet han straffer og dræber ugerningsmænd, da er han Guds tjener og landets vogter. Thi ligesom den hellige kirke styres af pave og biskop, således skal hvert land styres og værges af kongen eller hans embedsmænd. Derfor er også alle, der bor i hans land, skyldige at være ham hørige og lydige og underdanige, og til gengæld er han skyldig

at give dem alle fred. Det skal alle verdslige høvdinger også vide, at med den magt, Gud gav dem i hænde i denne verden, overdrog han dem også at værges sin hellige kirke mod alle krav. Men bliver de glemsomme eller partiske og ikke værges, som ret er, da skal de på Dommens dag stå til ansvar, hvis kirkens frihed og landets fred mindskes ved deres skyld i deres tid.

Vide skal alle, der ser denne bog, at kong Valdemar[1], den anden søn af Valdemar[2], der var Sankt Knuds[3] søn, da han havde været konge i ni og tredive vintre, og der var gået tusind og to hundrede og fyrretyve vintre, efter at Vor Herre var født, i den næstfølgende marts måned[4] lod skrive denne bog og gav denne lov, som her står skrevet på dansk, i Vordingborg med samtykke af sine sønner, der var til stede, kong Erik[5], hertug Abel[6] og junker Christoffer[7].

[1]Valdemar Sejr, født 1170, regent 1202-1241.

[2]Valdemar den Store, født 1131, regent 1157-1182.

[3]Knud Lavard (ca. 1096-1131), dræbt i Haraldsted i 1131 og helgenkåret i 1169.

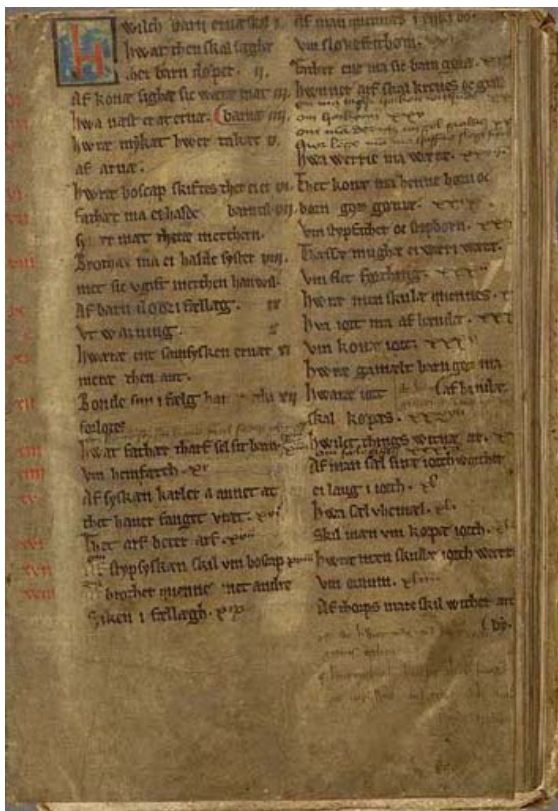
[4]Marts 1241.

[5]Erik Plovpenning, født 1216, regent 1241-1250.

[6]Abel, født ca. 1218, regent 1250-1252.

[7]Christoffer 1., født ca. 1219, regent 1252-1259.

Kildens oprindelse: Fenger, Ole og Jansen, Christian R.: Jydske Lov på moderne dansk (1991), s. 5. Gengivet med tilladelse fra Christian Jansen.

En håndskrevet side fra den ældst eksisterende afskrift af Jyske Lov fra ca. 1276. Fra Det Kongelige Bibliotek.

KILDE: Eriks Sjællandske Lov[1], 2. bog kap. 48: Om lovligt ting

”Det skal man også vide, at der kræves tre betingelser for et (lovligt) ting: Stedet, tiden og folket. Det sted er det rette, som kongen har fastsat, og alle, der er i herredet har givet deres samtykke til; det må heller ikke flyttes et andet sted hen uden med alle herrredsmændenes vilje og kongens samtykke. Tiden er deres lovlige tingdag, som de har haft fra Arilds tid[2], og den dag skal det holdes fra midt om morgenen[3] og må ikke holdes længere end til midaften[4]. Og tinget må ikke bestå af mindre end tolv mænd.” [5]

[1]Eriks Sjællandske Lov antages at være fra 1240'erne.

[2]En talemåde, der betyder 'fra meget gammel tid, fra tidernes begyndelse'.

[3]Kl. 6 om morgenen.

[4]Kl. 18 om aftenen.

[5]I Jyske Lov fra 1241 var dette antal blot syv (Jyske Lov, 1. bog kap. 38). Begge steder tænkes der dog nok på såkaldte bofaste mænd, dvs. mænd med egen husstand, som ikke var direkte involveret i sager, der skulle behandles på tinget.

Kildens oprindelse: Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk (1945), bd. II, s. 47 f.

Kultur og dagligliv

Kristendommens voksende indflydelse fik efterhånden gennemgribende betydning for alle menneskers liv. Ved en af de vigtigste begivenheder i den katolske kirkes historie overhovedet, Det 4. Laterankoncil i 1215, blev det blandt mange andre vigtige ting fastslået, at alle kristne skulle skrifte deres synder for en præst mindst én gang om året, og hemmelig ægteskabsindgåelse blev forbudt. Tværtimod skulle kommende bryllupper annonceres på forhånd af sognepræsten, hvorefter der kunne gøres indsigelse, hvis parterne fx var for nært beslægtede efter kirkens opfattelse. Med forbuddet mod hemmelige ægteskaber kunne man undgå, at kirkens mange regler omkring ægteskab og seksualliv blev omgået.

Sidstnævnte kan betragtes som kulminationen på en lang udvikling, hvor kirken havde bekæmpet enhver form for seksuel udfoldelse, som ikke foregik i et livslangt ægteskab med det ene formål at avle børn. Ægteskabet var indstiftet af Gud og opfattedes således som et såkaldt sakramente fra senest 1184. Til dette kom, at ægteskabet skulle bygge på begge parters frivillige samtykke, og at

personer, som var for nært beslægtede med hinanden, ikke måtte indgå ægteskab. Et væsentligt formål med dette var at bekæmpe, at fyrster og stormænd skiftede deres ægtefæller, ud i takt med at de skiftede alliancer, idet det var sædvane at besegle en alliance med et ægteskab. Hermed håbede kirken altså at kunne gøre Europa fredeligere ved at gøre politiske alliancer mere faste og permanente. Imidlertid greb dette ind i alle voksne menneskers liv; også fordi alle retssager om ægteskaber og ulovlig sex skulle foregå for de kirkelige domstole, da ægteskabet jo så at sige var guddommeligt.

Samtidig betød det, at alle mennesker skulle skrifte mindst én gang om året, at kirken i høj grad fik kontrol over befolkningen. Skriftemålet betød, at man over for en præst skulle redegøre for alle de synder, man havde begået siden sidst. Man blev så pålagt forskellige former for bod afhængigt af syndernes karakter/størrelse. Når dette var foretaget, kunne man så regne med kirkens og dermed Guds tilgivelse. Imidlertid var der efterhånden så mange muligheder for at synde, at det kunne være svært eller umuligt at huske dem alle. Det ville der så blive taget hånd om efter døden i skærsilden, hvor ikke 'afregnede' synder blev straffet på det grusomste.

Kravet om samtykke i forbindelse med indgåelse af ægteskab gav i princippet kvinder en vis beskyttelse mod tvangsægteskaber. Imidlertid blev, i hvert

fald i højere kredse, de fleste piger gift så tidligt, at spørgsmålet om deres frivillige samtykke næppe havde den store betydning. Af de børn, de siden fik, døde antageligt i gennemsnit hvert tredje, inden det blev voksent, og et stort antal kvinder døde sammen med deres børn i barselssengen.

Arbejdsdelingen mellem kønnene var skarp i middelaldersamfundet. Imidlertid rådede husfruen lige så suverænt inden for sine områder, som husbonden inden for sine. Landskabslovene regnede det tydeligvis for husfruens værdighedstegn, at hun bar husets nøgler på sig, og i norske middelalderlove truedes manden ligefrem med straf, hvis han fratog sin hustru husets nøgler. De færreste bedrifter lod sig opretholde ret længe uden en husmoder såvel som en husbond, så enker og enkemænd måtte hurtigt gifte sig igen - eller gå på aftægt/pension.

Den voldsomme kirkebygningsaktivitet, især i 1100-tallet, betød, at den internationale romanske byggestil vandt indpas i Danmark med stenbygninger med runde buer og i en vis udstrækning såkaldte tøndehvælv. Byggematerialet var i starten især kildekalk eller frådsten; det kalkindhold fra vand, som udfælder sig dér, hvor underjordiske kilder springer frem og møder luftens ilt. Efterhånden vandt mere eller mindre tilhuggede granitsten opsamlet i det omkringliggende

landskab indpas. Fra ca. 1170 blev byggematerialet i stadig voksende grad teglsten (mursten), da man havde lært sig kunsten at brænde disse. Indvendigt blev kirkerne udstyret med romanske kalkmalerier, og ofte blev de både ind- og udvendigt udstyret med fornem granitskulptur i den ophøjede, symbolprægede romanske stil.

Den romanske billedstil gjorde sig også fornemt gældende i den bogkunst, som fremkom med kirken og skriftkulturen. Kirken måtte have bøger, for at gudstjenesten kunne foregå på rette måde, og dens tjenere måtte kunne læse og skrive tidens skriftsprog, som var latin, hvis de skulle kunne passe deres arbejde. Herfra bredte skriftkulturen sig til den kongelige administration samtidig med kirkens konsolidering i Danmark ca. 1060. Skriften gjorde det betydeligt lettere at udøve magt over geografiske og tidslige afstande. Kongens administration var derfor præget af gejstlige skriftkloge gennem det meste af middelalderen.

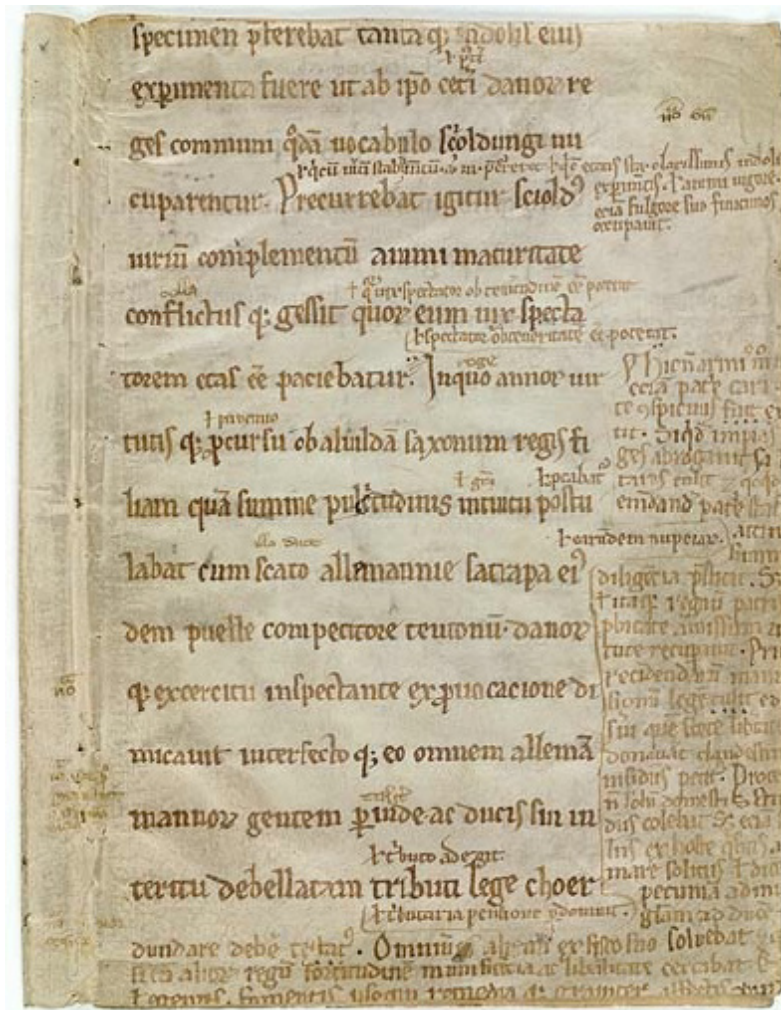
Skrift- og bogkulturen betød også, at der kunne produceres litteratur i Danmark. Vigtigst var den bølge af historieskrivning, som startede med levnedsskildringer om Knud den Hellige kort før 1100. Siden fulgte den såkaldte Roskildekrønike i slutningen af 1130'erne, Svend Aggesens krønike fra ca. 1185 og endelig Saxos monumentale værk, Danernes Bedrifter

(Gesta Danorum), som blev færdiggjort i begyndelsen af 1200-tallet, samt forskelligt andet. Krønikerne kan ses som udtryk for en kamp om, hvorledes den stærke samfundsudvikling efter vikingetiden skulle opfattes, og som udtryk for en kulturopblomstring, der givetvis har været fremmet af stolthed over de udenrigspolitiske bedrifter i slutningen af 1100-tallet.

Billedet til højre:

Saxo Grammaticus' krønike Gesta Danorum (Danernes Bedrifter) er et af de vigtigste og mest berømte værker fra den danske middelalderlitteratur. Den er skrevet på senklassisk latin i årene op imod og efter 1200 og er resultatet af en bestillingsopgave fra ærkebiskop Absalon (død 1201). Absalon nåede imidlertid ikke at se det færdige resultat af Saxos anstrengelser, da Saxos værk formentlig først var færdigt efter 1208.

Saxo skildrer i sin danmarkshistorie Danmark som et selvstændigt kongerige med en glørværdig historie, og han trækker disse linjer tilbage til oldtidens Danmark. I den første halvdel af krøniken beskrives det hedenske og sagnhistoriske Danmark, og han forsøger med heltesagn og digte at argumentere for, at der allerede dengang var en betragtelig dansk litterær kultur. I krønikens anden halvdel giver Saxo en historisk fremstilling af det kristnede Danmark fra Harald Blåtand (regent 958 - død senest 987) til Knud 6. (født 1163, regent 1182-1202).

Pergamentblad fra Saxos eget arbejdsseksemplar af hans krønike fra slutningen af 1100-tallet. Fundet i Angers i Frankrig 1877. Fra Det Kongelige Bibliotek.

Middelalderens samfundssystem

Det samfundssystem, som blev opbygget frem mod 1241, havde klare træk af det, som kaldes feudalisme. Dette system rådede i det meste af Europa i middelalderen. Det var karakteriseret ved, at rettigheder og forpligtelser, som senere i historien blev samlet i statsmagten, var spredt ud på mange aktører. Bisperne havde som nævnt en domsmagt, flere af dem fik andel i den kongelige møntret og blev byherrer, ligesom de fik ret til at rekruttere deres egne herremænd og således også besad militær magt. Nogle af dem fik også overladt samtlige kongelige rettigheder i hele eller halve herreder. Hertil kom, at de og klostrene efterhånden fik overladt de fleste af kongens rettigheder af de, der tog sig af driften af deres gods. Kongens yngre brødre fik overladt en del af de kongelige rettigheder i deres fyrstelen, og på et ukendt tidspunkt i anden halvdel af 1200-tallet fik herremændene overladt de kongelige skatter af deres landboer (fæstebønder), ligesom de fik ret til at opkræve de mindre kongelige bøder af deres undergivne. Overladelsen af skatter og bøder hang sammen med, at

godsejerne, dvs. herremænd, gejstlige og kongen, blev opfattet som bøndernes værnere, som skulle beskytte dem fysisk mod vold samt hjælpe dem i forbindelse med de retssager, de måtte blive involveret i på tingene. Det, der skulle holde sammen på systemet var, at alle de nævnte grupper (undtagen klostrene) havde aflagt en særlig troskabsed til kongen. En sådan spredning af magt og rettigheder kunne fungere særdeles effektivt i et samfund, der var præget af naturalieøkonomi, forudsat at de forskellige magthavere i systemet holdt sammen. Hvis dette ikke var tilfældet, rummede det til gengæld, som det skulle vise sig i perioden efter 1241, store muligheder for kiv og strid om, hvem der skulle have hvilke rettigheder.

Mens bisperne fik deres gejstlige domstole, kneb det mere for kongen. Han havde ikke nogen speciel position på de almindelige ting, så løsningen blev efterhånden, at kongen opbyggede sin egen domstol. For Kongens Retterting, som navnet på denne domstol blev, kunne han så stævne bl.a. folk, der ikke rettede sig efter hans ordrer, eller som ikke rettede sig efter domme afsagt af de almindelige domstole.

Mønt fra Roskilde, der på forsiden afbilder kong Valdemar den Store (født 1131, regent 1157/1182), på bagsiden bisp Absalon, Roskildebisp 1158-91/92. Deres navne fremgår af påskrifter på mønten. Det antages, at kong Valdemar overlod den tredjedel af indtægterne af møntmedjen i Roskilde, som Roskildebisperne senere besad, til sin gode ven og medarbejder bisp Absalon, hvorfor denne som andelshaver altså prydede møntens bagside. Fra National Museet.

Indre og ydre magtkampe 1241- ca. 1300

Kong Erik Plovpenning fik snart de indbyggede konfliktmuligheder i samfundssystemet at føle. Hans yngre brødre var ikke tilfredse med de rettigheder, de havde fået i deres fyrstelen, hvilket snart førte til krigeriske forviklinger. Det endte med, at kong Erik blev dræbt på foranledning af sin bror, Abel, der var hertug i Slesvig. Herefter efterfulgte Abel ham som konge, til han kort efter faldt i krig. Derefter greb den tredje bror, Christoffer, magten, mens Abels søn måtte nøjes med at være hertug i Slesvig. Dette skulle vise sig at føre til et langvarigt modsætningsforhold mellem Abels og Christoffers efterkommere, og da der som regel var to mulige kongsemner fra hver sin slægtsgren, var der rig anledning for både indenlandske stormænd og udenlandske magter til at puste til ilden.

Men også nogle af bisperne mente, at de havde krav på mere, end de havde. Dette gjaldt især de to rigeste bisper, ærkebisp og Roskildebisp. Efter et forspil under Erik Plovpenning brød stridighederne for alvor

ud under ærkebisp Jakob Erlandsen i 1254 og stod på til ærkebispens død i 1274. Kort sagt ønskede ærkebisp og Roskildebisp at få samtlige af kongens rettigheder i forhold til deres undergivne og at frigøre sig fra kongens overhøjhed i verdslige sager. I realiteten ønskede de altså at blive selvstændige fyrster som mange af deres kolleger længere sydpå. Striden stod især om grænserne for bispens domsmagt og om deres militære forpligtelser i forhold til kongen. I sidste ende vandt kongemagten efter mange trakasserier, fordi paven af andre politiske grunde fandt det klogest at støtte kongen.

I mellemtiden var kong Christoffer pludseligt død, hvorefter hans enke, Margrete Sambiria, greb magten i sin umyndige søn Erik Klippings navn. Herefter opstod der store vanskeligheder i forhold til hertugdømmet Slesvig og dets allierede i grevskabet Holsten. I 1261 blev enkedronningen og den unge konge ligefrem taget til fange efter et tabt slag. En tysk fyrste fik dem dog frigivet, hvorefter han fungerede som militærdiktator i Danmark i nogle år. Efter at Erik Klipping blev myndig, vistnok i 1266, kom forholdet til Norge og Sverige til at spille en tiltagende rolle, idet to af Erik Plovpenning's døtre var blevet dronninger i disse lande, hvorefter de norske og svenske kongehuse mente, at de havde krav på arv i form af store godsområder i Danmark. Hertil kom, at en indenlandsk stormandsopposition

efterhånden begyndte at gøre sig stærkt gældende. Man var især utilfreds med kongens anvendelse af sin domstol, Rettertinget, som rask væk dømte folk for majestætsforbrydelse, hvorved de mistede både deres liv og deres gods, hvis de stod kongen i vejen.

I 1282 måtte Erik Klipping bøje sig for stormandsoppositionen og gå ind på Danmarks første håndfæstning. Heri blev der stillet klare grænser op for anvendelsen af det kongelige retterting og for brugen af majestætsforbrydelsesstraffen, ligesom det blev fastslået, at det forhandlingsmøde mellem kongen og de vigtigste stormænd, som efterhånden fik betegnelsen danehof, skulle afholdes hvert år.

Fire år senere i 1286 fandt man kong Erik myrdet med 56 knivstik i Finderup Lade. Et halvt hundrede år senere mente man at vide, at Erik Klipping "var en gennemført liderlig karl og krænkede stormændenes hustruer". Om han var det, og om det var det, der kostede ham livet, får vi aldrig at vide. Trods talrige anstrengelser kan danmarkshistoriens sidste kongemord ikke siges at være opklaret, selvom det forekommer mest sandsynligt, at den daværende hertug af Slesvig og efterkommer efter kong Abel havde en væsentlig finger med i spillet. Derimod ved vi, at dronning Agnes, der som enkedronning nu kom til magten på sin umyndige søn, Erik Menveds, vegne, fik lederne

af stormandsoppositionen med marsk Stig Andersen i spidsen dømt fredløse for mordet. Forinden var disse imidlertid flygtet til Norge, hvorfra de siden deltog livligt i den norske konges angreb mod Danmark.

Otto Baches berømte maleri 'De sammensvorne rider fra Finderup efter mordet på Erik Klipping Skt. Cæcilienat 1286' fra 1882. Fra Wikimedia Commons.

Fra 1289 kompliceredes den politiske situation yderligere, da Jens Grand valgtes til ærkebisp. Han begyndte snart at hævde nogle af de samme synspunkter, som Jakob Erlandsen havde forfægtet. Atter fulgte langvarige stridigheder, der i 1302 afsluttedes

med, at Jens Grand af paven blev forflyttet udenlands, mens kongen skulle betale en større erstatning til ærkebispesædet. Fra 1310 kom der atter en ærkebisp, Esger Juul, som satte sig op mod kongen. Det endte dog foreløbig med, at han måtte flygte til det pavelige hof.

Det var altså brogede forhold, der mødte Erik Menved, da han overtog magten fra sin mor i 1293. Bedre blev det ikke, da hans yngre bror Christoffer fik overladt den sydlige del af Halland som fyrstelen og snart efter begyndte at intrigere med nordmænd og svenskere mod sin bror kongen.

Tegningen fra 1815 af gravmonumentet over Erik Menved (født 1274, regent 1286-1319) og hans svenske dronning Ingeborg, begge døde 1319, i Skt. Bendts Kirke i Ringsted. Monumentet består af en sort belgisk kalksten, hvori er nedlagt en rigt udsmykket plade af messing. Figurernes ansigter er lavet af alabast. Dette er det eneste i Danmark bevarede af en vidt udbredt type af gravmonumenter. Det er formentlig fremstillet i Flandern i det nuværende Belgien. Dele af messingplade og ornamentik er restaureret i nyere tid. Rundt om messingpladen løber en lang indskrift, hvor kongen bl.a. fremhæver, at han har været "en retfærdig dommer for fattige og rige, hvor de har haft ret". Og så beder både han og dronningen "alle dem, som jeg måtte have gjort noget imod" om tilgivelse samt om, at de vil bede for deres sjæle. Fra Wikimedia Commons.

Kongemagtens opløsning, ca 1300-1340

De store vanskeligheder, som kongemagten mødte, førte til en gradvis udhuling af dens økonomi. Svaret på dette blev efterhånden en stadig øget optagelse af lån mod sikkerhed i forskellige dele af riget. Dette førte til nye vanskeligheder med især de udenlandske fyrster, som ved at yde kongen lån fik andel i riget. Til slut i 1332 var hele riget overdraget til kreditorer, og kongemagten gået totalt fallit.

Erik Menveds svar på det kaos, der omgav ham, var at føre en offensiv udenrigspolitik både mod nord og mod syd. Vigtigst var hans kostbare, men ikke helt uafnede forsøg på at skaffe sig magt og indflydelse i de stærkt voksende nordtyske byer med Lübeck i spidsen. Her var der masser af penge, og jo flere af dem kong Erik kunne få fingre i, jo større var hans muligheder for politisk fremgang ude og hjemme.

Kongedømmets største problem var, at indtægterne langtfra stod mål med udgifterne. Krigsførelse var meget

dyr, ikke mindst da den i høj grad foregik ved hjælp af lejetropper; bl.a. fordi herremændene efterhånden blev upålidelige deltagere i kongens krige. Og med den tiltagende uro blev det i stigende grad nødvendigt at beherske riget fra stenbyggede borge med faste garnisoner. Samtidig var de faste skatteindtægter stærkt aftagende. Godsejerne havde fået overladt skatterne af alle deres undergivne, og dertil kom, at de bønder, som selv ejede deres jord, selvejerbønderne, i stort omfang opgav deres ejendomsret for at blive fæstebønder. Dermed overgik deres skattebetaling til deres nye herre, og det er muligt, at 'skattetækningsarrangementer' har spillet en rolle i denne sammenhæng; vigtigst var dog nok, at urolige tider gjorde det stærkt påkrævet for bønderne at finde sig en værner/beskytter.

Erik Menved forsøgte i vidt omfang at kompensere for de svigtende faste indtægter ved at opkræve ekstraordinære skatter af bønderne, uanset hvem de tilhørte. Dette førte imidlertid til oprør; i 1313 rejste således både bønder og herremænd sig i Jylland. Da oprøret med stort besvær var nedkæmpet, måtte de oprørske udover at betale en gevaldig bøde/ekstraskat opføre fire borge, hvorfra der fremover kunne holdes styr på dem.

Erik Menved så sig således især i slutningen af sin regeringstid i stærkt stigende grad nødsaget til at

finansiere sine krige ved lån. For et lån skulle der stilles sikkerhed og betales renter. Dette klarede man ved at overlade et landområde til långiveren som pant, og så kunne han selv opkræve de kongelige indtægter i området og derved få sit lån forrentet. Långiverne var udenlandske fyrster og hjemlige stormænd. Ved Erik Menveds død i 1319 var således hele Skåne og Fyn og adskillige borge med tilliggende landområder pantsat.

Dette gjorde det mildt sagt ikke lettere for broderen, Christoffer 2., som i 1320 blev valgt til Erik Menveds efterfølger. Jo mere der var pantsat med tilhørende kongelige indtægter, jo vanskeligere blev det at betale gælden tilbage.

Som betingelse for sit valg blev Christoffer afkrævet en håndfæstning af stormændene. Hermed var der skabt et mønster, som med få undtagelser skulle gøre sig gældende helt frem til enevældens indførelse i 1660. Håndfæstningen begyndte med at bekræfte og udvide alle bestående privilegier/forrettigheder for forskellige stænder eller samfundsgrupper. Dermed kom den til at danne den formelle indgang til stændersamfundet, som på dette tidspunkt var karakteriseret ved, at befolkningen var opdelt i fire stænder: gejstlighed, herremænd/godsejere, købmænd og bønder, som så ikke mindst lod sig adskille ved indholdet i og mængden af de privilegier, kongemagten havde givet dem i

tidernes løb. Derudover indskrænkede håndfæstningen kongemagtens råderum på en lang række områder til fordel for det verdslige og gejstlige aristokrati. Kongen måtte således ikke gå i krig eller give love uden samtykke af "rigets stormænd", og alle nye afgifter, der var opfundet efter 1241, skulle afskaffes. Herremændene var herefter kun forpligtede til at gå i krig indenlands, og kun mod at kongen dækkede alle udgifter. Derudover søgte håndfæstningen at sikre, at i praksis kun indenlandske stormænd fik adgang til at deltage i rigets styre og administration. Endvidere måtte Christoffer forpligte sig til at betale al kronens gæld til indenlandske kreditorer. Christoffer valgte imidlertid i det store og hele at forsøge at klare sig med militære midler mod sine kreditorer med det forudsigelige udfald, at de inden- og udenlandske kreditorer slog sig sammen om at erstatte Christoffer med hertug Valdemar af Slesvig. Den nye kong Valdemar 3. måtte som betingelse for valget gå ind på en endnu skarpere håndfæstning. Han var imidlertid et barn på 10 år, så den egentlige magthaver blev hans morbror og formynder, grev Gert (Gerhard) af Holsten.

Herefter delte kreditorerne det meste af rovet. Blandt disse var ud over grev Gert også hans fætter, grev Johan af Holsten. Resultatet blev et kaos af plyndrende holstenske borgherrer og oprørske danske bønder og

herremænd. På et tidspunkt valgte grev Johan at støtte kong Christoffers genkomst med det resultat, at den unge kong Valdemar blev trukket tilbage. Grev Johan tog sig godt betalt for sine tjenester, og da Christoffer forsøgte at fordrive grev Gert med militærmagt, led han et smertefuldt og meget kostbart nederlag. Da døden indhentede Christoffer i 1332, var han i realiteten blot konge af et hus i Saksøbing. Der var ingen reelle muligheder for at vælge en ny konge, da landet var delt mellem de to grevafætre, et par mindre udenlandske panthavere og den svenske konge, som efter et oprør i Skåne havde købt pantet i landsdelen af grev Johan i 1332. Kongemagtens fallit var total, og landet var formelt og reelt uden konge i otte år til 1340. Det betød så også, at landet manglede enhver form for central styring. Kongemagten med dens centrale og lokale administration eksisterede jo ikke mere. Der afholdtes ikke danehoffer, det fremvoksende kongelige råd, senere kaldet rigsrådet, ophørte med at eksistere, og noget tyder endda på, at herremændene mistede deres skattefrihedsprivilegier. De holstenske panteherrer medbragte deres egne folk, underentreprenører og krigsfolk, og havde ikke meget brug for indenlandske håndlangere. Retsvæsenet fungerede dog fortsat, da panteherrerne ikke ville gå glip af de bødeindtægter, som dette kastede af sig.

Som et næsten symbolsk udtryk for kongemagtens fallit standsede al produktion af mønter vest for Øresund ca. 1330, efter at mønterne i mange år forinden havde mistet stadig mere af deres (metal)værdi. Danskerne måtte herefter ikke alene lyde udenlandske herrer, men også bruge udenlandsk mønt.

Segl for grev Gert (Gerhard 3.) af Holsten (ca. 1292-1340). På skjoldet bærer den drabelige kriger Holstens våbenskjold, som skal forestille et blad af en (brænde) nælde. Fra Wikimedia Commons.

Læs mere på danmarkshistorien.dk

Artikler

[Valdemar den Store 1131-1182](#)

[Valdemar Sejr 1170-1241](#)

[Erik 5. Klipping 1249-1286](#)

[Absalon ca. 1128-1252](#)

[Slaget ved Fodevig 1134](#)

[Blodgildet i Roskilde 1157](#)

[Slaget på Grathe Hede 1157](#)

[Bondeoprør](#)

[Borge](#)

[Dannebrog](#)

[Feudalisme](#)

[Fredløshed](#)

[Håndfæstning](#)

[Tiende](#)

[Saxo Grammaticus og Gesta Danorum](#)

Kilder

[Saxos fortale til Gesta Danorum \(danernes bedrifter\) fra ca. 1200](#)

[Erik Klippings håndfæstning 1282](#)

[Mordet på Erik Klipping 22. november 1286](#)

[Christoffer 2.s håndfæstning 1320](#)

Temaer

[Kongemagten – fra Jellingesten til enevælde](#)

Film

[Danmarkshistorisk debat – korstog i 1100-tallet?](#)

[Historisk maleri – Midvinterblot](#)

[Aarhus Domkirke](#)

Periodekapitlet

Læs denne e-bogs tekst på danmarkshistorien.dk:
[Højmiddelalderen, ca. 1050-1340](#)